

Szádeczky-Kardoss Irma

A kapu jogtörténeti és jogszimbolikai szerepe a magyar középkorban

A *Jogtörténeti Szemle* 2007. évi különszámában Jany János *Szimbólumok a keleti jogi kultúrában* című írásában tesz futó említést a városkapuról, mint egy általa tárgyalt szimbolikus cselekmény helyszínéről, ahol az ókori Izraelben a bíróság működött.¹

A városkapu ítélezési szerepének legkorábbi ismert dokumentációja az Ószövetség. Biblikus közvetítéssel évezredekig megtartotta jogéleti pozícióját. E szerep kialakulása és tartóssá válása elsősorban azon a tényen alapult, hogy a városkapu az ókori törvénykezés legfontosabb közéleti kívánalmait, a köztudomássá tételi és preventív nyilvánosságot forgalmi helyzeténél és közlekedési funkciójánál fogva a legalkalmasabban biztosította.

A kapu európai jogéleti szerepének egy szeletéről Barbara Deimling *A középkori templomkapu jogtörténeti jelentősége* című írása² ad tömör áttekintést. A középkori Európában a városkapu szerepe fokozatosan vagy részben átszállt a város templomának kapujára, mert az európai kereszténységben a templomkapu a Mennyei Jeruzsálem, azaz a Paradicsom kapuját szimbolizálta, maga a templom pedig az eget – a Mennyei Jeruzsálemet –, a Paradicsomot jelképezte. A halandók számára a hit útján, tehát a templom kapuján át vezetett az út a Paradicsomba. Ezt a főleg nyugat-európai templomkapuk oromzatán, a timpanonban gyakran elhelyezett *Utolsó ítélet*-jelenetek is hangsúlyozzák. A földi vagy világi ítélezést sokhelyütt ugyancsak a kapu fölött vagy annak közelében elhelyezett Salamon-szobor szimbolizálta.

A templomkapu előtti ítélezésnek – sajátos módon – a tilalmakban vannak az első Karoling-kori (813. évi) európai nyomai. A többször is megismételt tilalom azonban eredménytelennek bizonyult, s a templomkapu Európában gyakorlatilag még évszázadokig megtartot-

ta az ókori keleti városkapukról átszármazott intenzív jogéleti funkcióját.³ Ószövetségi példákön alapuló ítélezési szerepe idővel kibővült. Több helyen a kapu elé került az ítélet végrehajtására szolgáló vérkő is, de mint helyszín, fontos *érvényességi, hitelesítő, hatályosító* szerepet kapott a házasságkötésben, a szerződések megkötésében, rendeletek, adományok, privilégiumok kihirdetésében,⁴ avagy a vezeklésben és feloldozásban. Sőt, a templomi menedékjog elnyerésének sajátos formalitási szabályait is speciálisan alakította. Nevezetesen: a menedékjogot az is elnyerte, aki nem jutott ugyan be a templomba, de megragadta a kapu fémkarikáját.

Mindez a templomok térigényes elhelyezésére, a templomkapuk díszítésére, strukturális kiképzésére,

Conques, a Santa Fé-templom timpanonja

előterük alakítására is meghatározóan hatott. Nem utolsósorban arra is figyelemmel, hogy hol a köztudomássá tételt és a társadalmi kontrollt biztosító nyilvánosság közönsége, hol a templomkapuban zajló igazgatási, törvénykezési vagy vallási procedúrák résztvevői kellő létszámmal lehessenek részesei az illető társadalmi eseménynek. Például a kollektív nyilvános bűnbánat és a nagycsütörtöki nyilvános feloldozás alkalmával, amikor a hamvazószerdán kiűzött bűnösök a kapu előtt gyülekeztek, s a pap a bal kezüknél fogva vezette be – vissza – őket a templomba, ami szimbolikusan azt jelezte, hogy Istennel és az egyházzal kiengesztelődve ismét a hívek közé tartoznak. Ezt az eseményt utolsó ítéleti jelenetként hatásos szemléletességgel ábrázolja a conques-i Santa Fé-templom kapujának timpanonja, melyen az üdvözülteket egy angyal kézen fogva vezeti be a paradicsom kapuján.⁵

A kapu tehát, lett légyen az vár-, város- vagy templomkapu, Nyugat-Európa középkorában is a jogélet egyik jellemző helyszíne és szimbóluma volt. Azt pedig, hogy a templomkapu mellett a város- és várkapu is megtartotta ezt az eredetileg ókori keleti szerepét, magyar középkori adatok is dokumentálják.

IV. Béla korában már dokumentáltan is jelen van a város- vagy templomkapu, mint helyszín a törvénykezési eljárásban. De nem az országos szokásjog szerinti rendes ítélezésben – bár a fehérvári törvényt napok kapcsán ott is felmerülhet az esélye –, hanem azokban a speciális hitvédelmi-egyházi vizsgálati (inkvizíciós) processzusokban, amelyek Magyarországon egyházi keretek között, rendszerint az e feladatra kinevezett

pápai legátusok, vizsgálóbiztosok (inkvizítorok) vezetésével, közreműködésével vagy kontrolljával folytak. Célzatuk a katolikus keresztény vallás védelme volt, főleg a nem sokkal korábban befogadott besenyők és kunok pogányságának retrográd hatásával, illetve a nálunk is megjelenő balkáni és lombard, vallon, bogumil-patarénus eretnekséggel szemben.⁶ Bár az ilyen jellegű magyarországi inkvizíció Árpád-kor végi szakasza általában méltányos eljárást és rendszerint objektív döntést mutat, idővel kirívóan szélsőséges esetei is adódtak, nevezetesen IV. Béla korában Teuton János kíméletlen eretneküldözésében, majd a huszitizmus terjedése ellen a Magyar és Cseh Királyság területére 1488-ban kinevezett Brünni Bálint inkvizítor munkájában, aki hírhedt volt a huszita eretnekek, főleg mezítelen nők – kolostorok kapuja előtti – ostromoztatásáról. Végül Selmechányán egy haláleset miatt csaknem meglincselte a felbőszült tömeg.⁷

A latin eredetiben a rendszerint mágusnak nevezett gyógyító „sámánok” elleni inkvizíciós vizsgálatok adatai alapján következtethetünk a kapu jogéleti szerepére. Például a Boksa nevű besenyő sámán és három társa elleni 1252. évi vizsgálat esetén, amelyet egy Thepey nevű dunántúli helység „latin kapuja előtt” (ante portam latinam) folytattak le.⁸ Később, 1268-ban, egy inkvizíciós túlkapást követő „sámánlázadás” résztvevői elleni vizsgálat ítéletének kihirdetése a sárospataki „Szent Erzsébet-templom terén” ment végbe, ami valószínűsíti, hogy az ítélethirdetés helyszíne a templom kapuja volt.⁹ De olyan korabeli vizsgálatról is van feljegyzés, amelyből a nép által „arvis”-nak nevezett gyógyító mágus/sámán a vizsgálat során szökést kísérelt meg, eközben megsebesült, de a meggyógyított asszonyok bevonszolták őt a templomba, ahol menedékjogot kért. A vizsgálatot ezt követően a templomban folytatták.¹⁰ A feljegyzés nem írja ugyan, de itt is valószínű, hogy a vizsgálat a templom kapuja előtt vagy közelében zajlott, ezért sikerült a sebesültet mindenki mást megelőzve a templomba menekíteni.

Noha a „kapu” jogéleti szerepe keleti eredetű, s mivel ennek a szerepnek a betöltéséhez vár- vagy városkapu esetében épített település, templomkapu esetében templom és a közélet színteréül szolgáló tér szükséges, feltehető, hogy bár a magyarság számára már a sztyeppén se lehetett idegen ez a köz- vagy jogéleti funkció, a kezdeti időszakban aligha volt alkalom a jogéleti aktusok kapu előtti gyakorlatára. Így, mivel a felsorolt egyházi vizsgálatok a nyugati keresztény szokások világából jöttek, és az idegen szokást magukkal hozó egyházi személyiségek érdemben is meghatározó részvételével folytak, már itt is biztonságosan vélelmezhető, hogy ezúttal sem a nyugati minta – egyébként is csak eseti és speciális eljárási – átvételéről van szó, hanem olyan „behozatalról”, amit a külföldi vendég a sajátjaként hozott magával, s próbált – vagy talán nem is próbált – itt is meghonosítani. Ha ez sikerült, csakis a megfelelés és a praktikus alkalmazhatóság feltételétől függő eredmény lehetett.

Az Árpád-kor elmúltával a nápolyi neveltetésű Anjou Károly Róbert is kísérletet tett a városkapu előtti királyi intézkedés szokásának meghonosítására – egy adományozási aktus alkalmával, amelyet 1306-ban, Egerben, „a latin kapu előtt” keltezett.¹¹ Több ilyen intézkedésre nem került sor, de a kapu jellemzően eseti, és némileg módosult magyar közéleti szerepének a következőkben idézett további két dokumentációja szintén Károly Róbert uralmához kötődik. Mindkettő az ő királyi hatalomban való megerősítése végett Itália olasz-latin kultúrájából hozzánk érkezett pápai legátus, Gentilis bíboros tevékenységével kapcsolatos.

Az egyik feljegyzés az 1307. október 10-ei rákosi országgyűlésen megjelent főemberek hűségnyilatkozatát örökíti meg, „Rákoson, Szent Péter egyházánál”.¹² A másik az 1308. november 27-én tartott pesti országgyűlés jegyzőkönyve, amely kelt hasonlóképpen „Pest városa mellett, a Domonkos rendiek említett lakhelyén, a Dunán túl, az említett várral szemben”.¹³ A pesti Domonkos-rendi kolostorban, a tatárjárás idején, állítólag 10 000 ember is menedéket talált.¹⁴ Az országgyűlési sokaság és a köztudomási, nyilvánossági igény, valamint Gentilis bíboros részvétele mindkét esetben feltételezi, amit a korábbi okiratban maga a keltezés is kifejez, hogy az aktus az egyház vagy kolostor – tehát kapu – előtt történt. A második okirat keltezésének a királyi várral szembeni helyjelölésében az uralkodói döntés-nyilvánítás várkapu előtti szokásának reminiscenciája is megcsillan. De mindkét esetben, sőt, már az Árpád-kor végi inkvizíciós dokumentációban is sajátos magyar térszemléletű helynevezéssel történik, amelyben a helyszín térbeli (tájékozódási) pozíciója, és nem a kapuhoz fűződő hatályossági (legalitási) szempont dominál. Azt jelezve, mintha az autochton hazai gyakorlat nem, illetve a külföldinél sokkal kevésbé tulajdonítana jogéleti jelentőséget a kapunak.

De nézzük tovább, ezúttal az időrendi sorrendtől némileg függetlenül, a vár-, város- és templomkapu jogéleti szerepének egyéb hazai történeti nyomait.

A *Képes krónika*¹⁵ az Anjou-kor kulturális produktuma. Az Árpád-kori Magyarország és a magyar történelem itáliai reprezentálását célzó, küllemében is kivételes alkotás. Miniátorában a magyar történelmi események, illetve hagyományok alapos ismerőjét és olykor magát a szövegtől is függetlenítő szuverén, sőt kritikus megjelenítőjét tiszteli a szakirodalom. Érdemes tehát a krónikát, annak miniatúráit is jogtörténeti forrásként kezelni, ha azok valamely jogi aktust, jogilag releváns eseményt érintenek. S ha így tekintünk a krónikára, tapasztalhatjuk, hogy a vár-, város- és templomkapu milyen meglepően sok helyen kap, s többnyire éppen a képekkel magyarázott vagy jelzett, kifejezetten jogi szimbolikus jelentőséget. Am az se zárható ki, hogy a nyugat-európai kultúrában is tájékozottnak látszó miniatőr, a krónika rendeltetése szerint, főleg Itáliának szánta a képekbe kódolt információkat.

Bár a miniatúrák lényegesen többször jelzik, a krónikaszcöveg csak két helyen ír le olyan eseményeket, amelyekből a templomnak vagy magának a templom-

kapnak joghatályos (szimbolikus jóváhagyó, megerősítő) jogéleti szerepe kikövetkeztethető. Az egyik eseménysor Salamon király uralkodásához fűződik, a másik ilyen alkalom Kálmán király és Álmos herceg dömösi kibékülése.

A *Képes krónika* meglehetősen terjedelmes 97. fejezete előbb azt mondja el, hogy I. Béla király halála után – Béla fia Gézát, mint korelsőt mellőzve – miként ültette vissza a császári sógor Endre fiát, a még kicsi gyermekkorában ígéretszegő módon megkoronázott Salamont „az atyai trónra”. Ennek az eseménynek az illusztrációján jelenik meg a templomkapu szerepének kifejezetten a nyugat-európai szokás szerinti képi ábrázolása. A hűbéri függést is érzékeltető esemény helyszíné a székesfehérvári bazilika kapujának előtere, ahol a koronát is kezében tartó császár éppúgy a bal kezénél fogva vezeti a templom irányába Salamont, mint a conques-i templomkapu timpanonjának domborművén az angyal a paradicsomba tartó üdvözülteket.

A 97. fejezet első része szerint Salamon trónra ültetése „egész Hungária helyeslő felkiáltása közepette” történt. Viszont a képen megjelenített császári fegyveresek szoros, a magyarokat háttérbe szorító gyűrűje félreérthetetlenül jelzi az idegen hatalmi beavatkozás kényszerítő jellegét.

Mivel ismereteink szerint a középkorban a királyi ítélkezés vagy más uralkodói aktusok alkalmával a trónust a szabadba helyezték, bár e képen a trón nem látszik, valószínű, hogy a valóságban az *atyi trónra ültetés* is a templomkapu előtti nyilvánosságban történt. Ám a trón ábrázolása nélkül is egyértelmű a képi információ a császári beavatkozásról, s az általa kikényszerített nemzeti egyetértés – a „helyeslő felkiáltás” – nyugati hűbéri szokás szerinti hatályosításában a templom és kapuja szerepéről.

A 97. fejezet a továbbiakban arról az eseményről beszél, amely Géza herceg – a későbbi I. Géza király – és Salamon király többször fellobbanó trónviszályának ezen első szakaszát kibékülésükkel zárta le. A püspöki békítés Győrben történt, „Hungária színe előtt”, tehát a köztudomás bizonyítékával. Pécsen pedig, a húsvéti feltámadási ünnepen, Géza herceg „az ország főurainak jelenlétében” saját maga koronázza meg Salamont, majd „vezeti be dicsőséggel Szent Péter bazilikájába, hogy meghallgassák a misét”.¹⁷ A krónikás itt arról a

koronázási aktusról beszél, amely a középkorban a nagyobb, például a húsvéti ünnepek alkalmával volt szokásban, esetleg pogány hagyományú termékenységi szertartással vagy szimbólumokkal is egybekötve. A krónikában ennek a győri és pécsi szertartásnak nincs képi ábrázolása, ezért a rekonstruálásban a körülményekből való következtetésre vagyunk utalva. A templomba való „bevezetés” azt jelzi, hogy a kettejük kibékülését – Salamon uralmának elismerését – demonstráló ünnepi koronázás is a templomon kívül, a kapu előtti nyilvánosságban történt. Salamonnak a templom-

ba való bevezetése pedig minden bizonnyal a conques-i timpanonon megjelenített utolsó ítéleti szertartás előírásainak megfelelően. Ebben az esetben a trónviszály körülményeire különös beszédességgel utaló, feltehetően a császári beavatkozás igénybevételenek ódiama alól is feloldozó bűnbánati és bűnbocsánati koreográfiával legalizálva Salamon királyi méltóságát.

Mert ha a *Képes krónika* 97. fejezetének első felében leírt és e képen is ábrázolt eseményt összevetjük a fejezet második felében Salamon és Géza béküléséről és az azt nyilvánosan demonstráló eseményekről írtakkal, az utóbbiaknak nyilvánvaló célzata az volt, hogy a nem sokkal korábbi

IV. Henrik császár és Salamon Székesfehérvárott: IV. Henrik jobb kezében koronával, mellette Salamon király vörös ruhában, a háttérben a székesfehérvári bazilika ábrázolása (R iniciálé a *Képes Krónikában*)

császári trónra helyezés teuton beavatkozási élet tom-pítsa, Géza hozzájárulásával felülírja, a látványos aktussal legalizálja és az ellenérzéseket – a belháborús indulatokat – lecsillapítva elfogadtassa a nemzettel. Ezt valószínűsíti, a szertartások egybevágó hasonlósága mellett, az a tény is, hogy a fehérvári esemény ilyen taktikusan demonstratív ellenpontozása – miként egy országos bemutató körúton – a Dunántúl¹⁸ másik két fontos, püspöki székhelyű nagyvárosában, Győrben és Pécsen is köztudomás nyilvánosságot kapott. Ezt a krónikából kiszűrt következtetést támasztja alá az a tény, hogy rövidesen újabb hasonló események következtek be, amikor Salamon hívének, Ottó nádornak a zselicszentjakabi, majd Géza híve, Aba nembeli Péter dukátusi monostorának felszentelésén ismételték meg ugyanezt a nagy látványosságú nyilvános szertartást.¹⁹

Kálmán király és Álmos herceg már említett kibékülése is egyházi közreműködéssel, a dömösi monostor felszentelése alkalmával történt. A krónikaszöveg²⁰ csak arról tájékoztat, hogy ezúttal is püspöki közvetítéssel jött létre a béke. A helyszín, az alkalom és a

püspöki közreműködés kimondatlanul is a templomkapu szerepét valószínűsíti. Amiként a szövegbeli információ hiányát a miniátor is pótolta a békítési aktus szereplőinek a templomkapu elé helyezésével.

Ugyancsak templomkapu elé érkezik a Szent László tetemét Váradra szállító szekér.²¹ Ez is olyan krónikahely, ahol a mondai hagyományt megjelenítő miniatúra mást, illetve többet mond a szövegnél – talán a váradi istenítéleti törvénykezésre, és abban a Szent László sírja fölötti igazságtévő csodatételekre is figyelemmel.

Érdekes a pápa budai exkommunikációjának jelenete is.²² Míg az előző képeken az egyes templomok főkapuja áll a jelenet háttérében, addig itt a főkaput a kiközösítő papok teljesen eltakarják, és csak az oldalkapu látható, félig nyitott ajtóval! Lehetőséges, hogy a miniátor ezzel a trónviszályos, zavaros időben történt különös eljárás egyházi jogi illegalitását érzékeltette?

Hasonlóan negatív értékelést sugall az önostorozó eretnek flagellánsok menetét ábrázoló miniatúra.²³ A tájképi háttérben négy templom is áll, de valamennyi háttal a vonulóknak, dombvonulat mögötti elszigeteltségben. Itt a templomkapuk eltakarása vall a mozgalom megítéléséről.

Sajátos párhuzamba kerül a vár- és a templomkapu szimbolizmusa a Szentföldre tartó nyugati keresztetek magyarországi átvonulását ábrázoló képen.²⁴ Ezen a had vonulását és vonulásuk rendjét magyar íjászok vigyázzák. Így ellenőrzött útjuk egy vár kapuja alatt visz, a várban azonban egy domináns méretű és helyzetű templom is áll, mégpedig háttal a vonulóknak, akár csak a flagellánsokat ábrázoló kép templomai. Talán ez is véleményt, a nem mindig fegyelmezett keresztetek értékelését jelzi.

Ennyiben áll a templomkapu információs szerepeltetése a miniatúrákon. A vár- és városkapu ennél is több alkalommal tűnik fel rajtuk, hasonló jogéleti relevanciával. Ezek sorában a legjellemzőbbek egyike a Szent Imre temetését, Vazul megvakítását és István király elkésett küldötteinek menetelét három síkban ábrázoló, de egyetlen kompozícióba sűrítő és ezáltal egyidejűséget is sugalmazó kép.²⁵ Egyidejűséget, annak ellenére, hogy az egyes, történetileg is jól elkülönülő eseményeket – Imre temetését, Vazul sorsát – sziklavonulat, illetve erdős sáv választja el egymástól. Az alsó harmadban látjuk Szent Imre temetését, a gyászoló szülőket és a feleséget. Vazul megvakítását a központi középső harmadban ábrázolja a művész –

Nyitra várának közelében. A vakítási jelenettől csak az erdővel elválasztott legfelső harmadban látható három utas, akiknek azonosítása bizonytalan.²⁶ A vakítási esemény háttere maga a hatalmas várkapu, mögötte szinte jelentéktelenné törpül a vár. E kép szerint a megvakítás nem a várban történik, de nem is a várkapuban, hanem attól távolabb, a szabadban. Mégpedig a városfalon is kívül, a várkaputól fallal is elválasztott sziklás terepen. Ez a konstrukció a legkevésbé sem támasztja alá azt a vélelmét, hogy Vazul az István király ellen tervezett, egyébként Imre halálánál jóval későbbi

Szent Imre herceg temetése és Vazul megvakíttatása (miniatura a Képes krónikából)

merénylet miatt kiszabott legális királyi büntetés – vagy Orseolo Péter érdekében tett királynéi intézkedés – fosztotta meg a szem világától. Mintha a miniátor – vagy az általa megjelenített hagyomány – sem így ismerné a történetet. Mintha a kompozíció nem Vazul „börtönében”,²⁷ tehát szükségképpen a várban történt eseményt láttatna, hanem a király hívására talán már el is indult herceg ellen a váron és városon is kívül, útközben elkövetett alattomos merényletet.

Arra azonban nem utal a kép, hogy ki lehetett már ekkor, Imre temetésekor, a merénylettervező trónaspiráns? Hacsak a temetési résztvevők között nem látható személyek hiányával jelzi azt a képfestő...?

Elgondolkodtató a miniatúra kapurészlete is. Ez az egyetlen olyan hely, ahol egy csaknem egészen befalazott várkaput ábrázol a miniátor, rajta csak egy ajtónyi bejárattal, az elzáró fal pedig pókhálószerűen repedezett, romos vagy folyondárágakkal benőtt, avított képet mutat, miközben körülötte a vár falával minden rendben van. Azt a képzetet kelti, mint Giotto 1305-ben festett padovai Iniuria allegóriájának²⁸ kapuja. Ez az európai kitekintésű szimbolizmus nemcsak arról vall, hogy a művész az úgynevezett nyugati kultúra ismeretében is naprakész felkészültségű volt, hanem arról is, hogy képein a templom vagy vár, és ezek kapujának szerepeltetése nem egyszerű táj jellemző eszköz, hanem tudatos szimbólumhasználat. Még akkor is, amikor a várnak vagy templomnak is szerepe van az ábrázolt történetben.

Így került *várkapu* elé a behatoló német hadat Pozsony alól visszafordító bűvár Kund hőstettének ábrázolása;²⁹ a nándorfehérvári ostrom és az azt követően, Vid által diktált jogszerűtlen zsákmányelosztás;³⁰ Szent László és Salamon – a király látomása miatt – megghiúsult párviadala;³¹ Szent László krakkói

ostroma;³² valamint a Károly Róbert hatalmának megerősödésében jelentős szerepet játszó rozgonyi csata és a Kassa közelében kivívott győzelem.³³

Városkapu előtt zajlik viszont Botondnak a görög vítézzel Bizánc ostromakor vívott párbaja.³⁴

A „kapu” jogéleti szerepének dokumentált eseteihez hasonlóan a templom-, város- és várkapu képi ábrázolásában is két lényeges vonás körvonalazódik. Egyrészt az, hogy a templomkapu hozzánk nyugatról behatolt jogéleti szerepe valójában nem „átvétel”.³⁵

hanem az aktuális külső igény vagy szükséghelyzet súlya alatt érvényesülő, átmeneti vagy eseti hatás volt, amelyet ha alkalmazott is a hazai gyakorlat, azt sajátosan magyar arculatúra formálta. Végigtekintve a miniatúrákon, a nyugati szokásnak pontosan megfelelő jogi szerep és aktus ábrázolását csak egyetlen képen, a Salamon királyságának császári rehabilitálását megjelenítőn láthatjuk. Minden bizonnyal így is történt a hatalomba való visszahelyezés – a hűbériség nyugati szokásának és a császári erőfölénynek megfelelően diktált szertartással. A többi képen azonban a templomkapu veszít e kényszerítő, komor dominanciájából, s az ábrázolt esemény helyszínévé – a maga kvázi perszonalizált egyházi jogi személyiségeivel is – csupán egalitárius egyike az esemény szereplőinek. A császári visszahelyezési aktus és a hatalmi fölény mereven szertartásos ábrázolásával való összehasonlításban is amannál enyhébb, már-már familiáris levegőt árasztva.

A másik vonás egyaránt jellemzi a templomkapu és a várkapu következetesen jogszerűségi fogalomkörben való szerepeltetését. Az előterükbe helyezett jelenet minden esetben az esemény jogszerű voltát, az igazság érvényre jutását, illetve a jogsértő igazságtalanság jelzését vagy bírálatát fejezi ki. Ott is, ahol nem egy bizonyos igazságtételi helyzet az ábrázolás tárgya, s magával a joggal, jogélettel is csak merőben szimbolikus, áttételes a kapcsolat. Ezúttal gesztus is a kezdeti gyanakvással, sőt, ellenállással fogadott, majd idővel megszeretve befogadott király tiszteletére, olyan időkben, amikor éppen úgy, mint ma, országos volt az „igény a rendre és biztonságra”. Nevezetesen az első királyi adományát némi nápolyi nosztalgiával³⁶ vár- vagy városkapuban kinyilvánító Károly Róbert fiának, trónja örökösének, a hozzá fűzött országos reményeket be is váltó Nagy Lajos királynak világra jöttét ábrázoló képen, ahol az ország és jogélete számára, a sok korábbi trónviszály után áhított „jogállamiság” tekintetében

is ígéretes születés nem szobabelsőben történik, hanem a szabadban, szimbolikusan egy háttérben álló vár kitárt kapuja alatt.

*

A vár-, város- és templomkapu jogéleti és szimbolikus szerepe tehát a középkori Magyarországon is megjelent. Azonban nem olyan általánosságban, mint a nyugati kultúrában. S amannál szűkebb körben, leginkább a jogszerűség fogalomkörének szimbólumaként. Megjelenésének jelei azt mutatják, hogy

ez a szerep többnyire olyan speciális eljárásokban vagy alkalmakkor mutatkozik, melyeknek nyugati illetőségű és szokású, a szokást magukkal hozó, rendszerint egyházi személyek is kompetens résztvevői voltak. Amiknek érdemét, ha az a hazai szokást sértette, adott esetben nem „átvétel”, hanem lappangó ellenállás övezte.³⁷ eljárásai formalitásait pedig a hazai szokás a maga képére alakította.

Úgy látszik, hogy a magyar szokásjog leginkább a toleranciának avagy a diplomáciának tulajdonítható gesztussal vagy próbaszerűséggel engedett érvényesülést az átültetési

kísérleteknek, de ilyenkor is többé-kevésbé a maga felfogásához szelídítette az újdonságot. Következésképp a gyakorlata is sajátos magyar arculatot öltött.

A Szentkorona-eszmével szervesen „kompatibilis” magyar szokásjog stabil szuverenitása nehezen engedett érvényesülési teret a szokásidegen, importált – egyszemélyes – királyi önkény olyan, értelmetlenné tetsző (kísérleti) megnyilvánulásainak is, mint például egy útközi és rögtönzött jellegű, vár- vagy városkapuban való adományozás, ahogyan a még nagyon ifjú, szülőföldjén tanultak szerint cselekvő király, Károly Róbert intézkedett Egerben. De hamar felhagyott ezzel a szokással.

Bizonyára szerepe volt ebben – a magyar szokásjog lényegének felismerése mellett – annak a történelmi ténynek is, hogy például a korai magyarországi városok legtöbbje – a maga kiváltságolt óhazai jogával együtt – magyar környezetbe ékelt, idegen kultúrájú, idegen joggal élő zárt kistérsadalom volt, s épp e jogi különállóság miatt alkalmatlan arra, hogy a magyar jogélet általános, bevett, legális és joghatályos történeti helyszínévé válhasson. Ami természetesen nem zárta ki, hogy e városok, falaikon belül, alkalmasint például a templomkaput tegyék autonóm jogéletük érvényesítő színhelyévé.

Nagy Lajos születése (miniatúra a Képes Krónikából)

Jegyzetek

- ¹ Ugyancsak ószövetségi példaként kap egy epizódnyi társadalmi életi szerepet a városkapu Günter Jerouschek „*Aki ember vért ontja, annak vért ember ontja*”. *Elmélkedés a testi büntetésről, a magánharcról és a pénzbüntetésről a mózesi jogban* című írásában. Fordította Cserba Andrea (Jogtörténeti Szemle, 2009, 1., 66. p.)
- ² In: *Rómán stílus. Építészet, szobrászat, festészet* (Budapest, Vince Kiadó, 2005, 324–328. p.)
- ³ Deimling szerint a spanyolországi Valenciában ma is gyakorolt szokás, hogy vasárnaponként a gazdák a templom előtt, választott bírák döntésével osztozkodnak az öntözési lehetőségen. Ez – csak a ténnyel, de a körülményeket nem ismerve – ma már leginkább helyi népszokási kategóriának tekinthető. (Vö.: Nagy Janka Teodóra: *Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz*. Jogtörténeti Szemle, 2007. Különszám, 18. p.)
- ⁴ Deimling említi, hogy 1184-ben Barbarossa Frigyes a wormszi székesegyház kapujában adományozott privilégiumokat a városnak.
- ⁵ Bemutatja Deimling tanulmánya, melynek szövege azonban, valószínűleg elírás folytán, a bal helyett a jobb kezét említi. A dombormű fényképe azonban egyértelműen bal kezűknél fogva vezetett üdvözlőket mutat.
- ⁶ Fehér Máttyás Jenő: *Középkori magyar inkvizíció* (Editorial Transsylvania: új kiadása: Gede Testvérek Bt. Budapest, 1999) 156. p.; a továbbiakban: *Középkori magyar inkvizíció*). – A szerző Domonkos-rendi egyháztörténészként a második világháború időszakában kapott megbízást a rend könyv- és levéltári anyagának mentésére. Ennek során talált rá a kassai levéltár egy „Syngrapha Dominicana” címmel nyilvántartott, több középkori dokumentum másolatát, illetve kivonatát tartalmazó, helyenként hiányos kéziratára. Ennek egyik része az ún. Inkvizitorok könyve, mely a dominikánusok által a tatárdúlás után folytatott hitvédelmi vizsgálatok jegyzőkönyveit tartalmazza. A mentés során készített másolatok és kivonatok, jegyzetek felhasználásával írott könyv fő dokumentációs értéke – a mentési munka egyház- és kultúrtörténeti szempontjai, valamint a szerző személyes érdeklődése által meghatározottan –, egyháztörténeti és néprajzi természetű. Ez a jogtörténeti értéket is meghatározza, ami főleg érdemi jellegű, mert a kivonatolás és eljárás formai és dokumentációs adatait mellőzte, csak elvéve jegyezte fel, ha valamilyen okból annak is eseménytörténeti jelentőséget tulajdonított. Így is rendkívül értékes és érdekes forrásanyag. – (A szerző a másolat feldolgozása helyéről *Kassai kódexnek* nevezte el a kéziratot. Könyvében egyéb egyházi és pápai levéltári kutatási eredményeit is felhasználta.)
- ⁷ *Középkori magyar inkvizíció*, 112. p.
- ⁸ *Középkori magyar inkvizíció*, 358. p.
- ⁹ *Középkori magyar inkvizíció*, 350. p.
- ¹⁰ *Középkori magyar inkvizíció*, 374. p. – A templomi menedékjog korlátozása már Szent László törvényeiben megjelenik, jelezve azt a közbiztonsági és vagyonvédelmi érdeket, amely különös fontosságot nyert az ősi nomád-félnomád életmód életterének megfoghatóságára következtében. Szent László nyomdokain IV. Béla már a Balkánról beáramló eretnokség ellen kényszerült hasonlóan kemény fellépésre. Feltehetően nem annyira keresztényi buzgalom által vezérelten, mint inkább a belső rend, s főleg a gyepűvédelem biztonságát veszélyeztető hatás miatt. Ebben az eretneküldözésben a templomi menedékjogot se tisztelte, a „bűnöst” ő is kivonszoltatta onnan a büntetetés és az ítélet végrehajtása végett. A korabeli magyar szokásjogra és az ebben kivételesen enyhébb római elvekre hivatkozó vélemények ellenében magától a pápától kért útmutatást a *ius asilii* értelmezésében. A pápa válasza szerint a templomba menekülteket, még a szolgásozókat sem szabad elhurcolni, hanem az egyház ítéletének kell alávetni. E mentesség alól csak az útonálló közönséges latrok és a mezei termés tolvajai kivételek (adatolva: i. m., 71. és 76. p.) – Az idézett vizsgálati ügyben úgy látszik, hogy nem a templomi menedékjog királyi példa nyomán történt megsértéséről, hanem – a vizsgálat hitvédelmi jellege révén – az egyházi vizsgálati eljárás jogszerű folytatásáról lehet szó, amelyet egyébként „contra fidem nihil tenet” (a hit ellen nincs panasz) megállapítással zártak le. A sáman gyógyító tevékenységének folytathatóságát azonban a királyi orvosok döntésétől tették függővé.
- ¹¹ 1306. május 6. *Anjoukori okmánytár*. Szerk.: Nagy Imre (Budapest, 1878, 111. p.)
- ¹² In: *Károly Róbert emlékezete*. Válogatta és szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta (Budapest, 1988, 71–72. p.)
- ¹³ In: *Károly Róbert emlékezete*, 79–81. p. – Az „említett vár” az óbudai királyi, később királynevelői vár volt.
- ¹⁴ Györfly György: *Bevezető tanulmány*. In: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: Katona Tamás (Budapest, 1981, 22. p.)
- ¹⁵ Az itt használt változat: *Képes krónika*. Hasonmás kiadás, 1–11. (Helikon Kiadó, Budapest, 1987)
- ¹⁶ *Képes krónika*, a 97. fejezet első felét illusztráló kép (Nagyobb méretben közli Koszta László: *Válság és megerősödés 1038–1196* [Magyarország története. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, 32. p.]
- ¹⁷ *Képes krónika*, a 97. fejezet második része.
- ¹⁸ A Dunántúl a honfoglalás óta az Árpád-dinasztia szállás- és birtokterülete.
- ¹⁹ Ez utóbbiakra lásd Koszta Lászlónak a 17. jegyzetben említett könyvét, 35–36. p.
- ²⁰ *Képes krónika*, 148. p.
- ²¹ *Képes krónika*, 141. p. – A *Képes krónika* szerint a temetést eredetileg Fehérvárra tervezték, a monda innen indítja el Várad felé a magától járó szekeret. Ténylegesen előbb Somogyváron temették el a királyt, onnan vitték át temetést Váradra.
- ²² *Képes krónika*, 190. p.
- ²³ *Képes krónika*, 179. p.
- ²⁴ *Képes krónika*, 179. p.
- ²⁵ *Képes krónika*, 69. p.
- ²⁶ A *Képes krónika* szakirodalma István király küldötteivel azonosítja őket, de akad vélemény, amely Vazul menekülő – vagy esetleg Istvánhoz tartó – fiait látja bennük. Más felfogás szerint itt a csehekhez menekülő merénylők láthatók.
- ²⁷ Így írja a *Képes krónika*, 69. p.
- ²⁸ Közli a *Jogtörténeti Szemle* 2007. évi Különszáma, 212. p. A kép a hivatkozott Deimling-tanulmányban is szerepel.
- ²⁹ *Képes krónika*, 89. p.
- ³⁰ *Képes krónika*, 108. p.
- ³¹ *Képes krónika*, 129. p.
- ³² *Képes krónika*, 138. p.
- ³³ *Képes krónika*, 196. p.
- ³⁴ *Képes krónika*, 62. p.
- ³⁵ Ha egy erre is gondot fordító kutatás az alkalmazás olyan gyakoriságát tárna fel, amely már az átvételt, vagyis idővel a magyar szokásokba való beépülést igazolná (pl. a káptalanok által végzett előzetes tanúvallatási vagy az úriszéki eljárásokban), itteni vizsgálódásunk középkori adatai akkor is azt valószínűsítik, hogy az átvételben is erősebb a szimbolikus, mint az intézményi jelleg.
- ³⁶ A Nápolyból gyermekként elszakadt király erős érzelmi kötődését és a szülőföld iránti nosztalgiaját jelzi 1308–1323 és 1323–1330 között használt első és második kettős felségpecsétje, melyek (különösen az első) apja 1295-ben használt pecsétjének szoros másolatai. Vö.: *Károly Róbert emlékezete*. Válogatta és szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta (Budapest, 1988)
- ³⁷ Vö. pl.: *Középkori magyar inkvizíció*, 64–66. p.

